

**TARJIMADA MILLIY-MADANIY BIRLIKLARNING IFODALANISHI.
SUN'IY INTELLEKT VA INSON TARJIMONI: MILLIY-MADANIY
BIRLIKLARNI TARJIMA QILISHDAGI QIYOSIY TAHLIL**

Abdukarimova Charos Akramjonovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Tarjimonlik fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada milliy-madaniy birliklarning boshqa tilga tarjima qilishda duch kelinadigan muammolar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Milliy-madaniy birliklarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda qo'llaniladigan usullar keng qamrovda ko'rib chiqiladi hamda sun'iy intellekt va inson omili tarjimasidagi farq va ustunliklar taqqoslanadi.

Kalit so'zlar: milliy-madaniy birliklar, lingvokulturologiya, realiya, frazeologizm, sun'iy intellekt tarjimoni, texnologiyalar, semantik mazmun, Navro'z, Sumalak, Chorsu.

Abstract: This article scientifically analyzes the challenges encountered in translating national-cultural units into another language. It comprehensively examines the methods used in translating national-cultural units from one language to another and compares the differences and advantages of artificial intelligence and human translation.

Keywords: national-cultural units, linguoculturology, realia, phraseologism, artificial intelligence translator, technologies, semantic meaning, Navruz, Sumalak, Chorsu.

Аннотация: В данной статье научно анализируются проблемы, возникающие при переводе национально-культурных единиц на другой язык. Широко рассматриваются методы, применяемые при переводе национально-культурных единиц с одного языка на другой, а также проводится сравнительный анализ различий и преимуществ перевода с использованием искусственного интеллекта и человеческого фактора.

Ключевые слова: национально-культурные единицы, лингвокультурология, реалии, фразеологизмы, переводчик на основе искусственного интеллекта, технологии, семантическое значение, Навруз, Сумалак, Чорсу.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida jahon tillari keng miqyosda rivojlanib, turli xalqlarning til, madaniyat va urf-odatlariga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Bu esa tarjimaga bo'lgan ehtiyojning sezilarli darajada oshishiga olib

kelmoqda. Ayniqsa, milliy-madaniy birliklarni adekvat ifodalash tarjimaning eng murakkab va mas'uliyatli jihatlaridan biri hisoblanadi.

Milliy-madaniy birliklar tilning nafaqat leksik, balki madaniy va emotsional qatlamini ham aks ettiradi. Shu sababli ularni boshqa tilga tarjima qilish jarayonida asl matndagi semantik mazmun, uslubiy rang va hissiy bo'yqondorlikni saqlash muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar, xususan, ChatGPT, DeepL hamda Google Translate kabi sun'iy intellekt tizimlari tarjima jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq milliy-madaniy mazmunni to'liq va adekvat yetkazish masalasida inson tarjimonining roli hanuz muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — milliy-madaniy birliklarning tarjimada ifodalanish xususiyatlarini o'rganish hamda sun'iy intellekt va inson tarjimoni faoliyatini qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, ushbu muammoning nazariy va amaliy jihatlarini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism. Milliy-madaniy birliklar ma'lum bir xalqning urf-odatlar, qadriyatlar, kiyim-kechaklari, milliy taomlari, diniy qarashlari, tarixiy hodisalari kabi birliklar hisoblanadi. Ushbu birliklar lingvokulturologik birliklar deb ham talqin qilinadi. Masalan, “Navro'z”, “Sumalak”, “Do'ppi”, “Chorsu”, “Mahsi” kabi so'zlar o'zbek madaniyatiga tegishli bo'lib, ushbu so'zlarni boshqa tilga tarjima qilishda ayrim muammolarga duch kelinadi. Tarjimada milliy-madaniy birliklarni ifodalab berish uchun bir nechta usullar qo'llaniladi:

1. **Translitteratsiya/transkripsiya** — milliy koloritni saqlab qolish uchun so'zni aynan o'zidek qilib ko'chirish (o'zbekona — uzbekona, do'ppi — doppi, somsa — somsa).
2. **Izohli/deskriptiv tarjima** — bir so'zning tarjima qilinayotgan tilda aynan muqobili bo'lmasa, bir nechta so'z yoki jumla orqali o'sha so'zning ma'nosini izohlab tarjima qilish (masalan, “hashar” so'zining muqobili mavjud emas; hashar — ko'ngillilar tomonidan bajariladigan ijtimoiy foydali ish, ya'ni italyan tiliga “lavoro socialmente utile svolto da volontari” deb tarjima qilinadi).
3. **Funksional muqobillik** — asl tildagi birlik o'rniga tarjima qilinayotgan til bilan bir xil vazifa bajaruvchi birlikni topish (“tuyaning dumi yerga tekkanda” — “quando voleranno gli asini”).
4. **Adaptatsiya** — bir madaniyatga xos bo'lgan birlikni ikkinchi madaniyatdagi shunga o'xshash tushunchaga almashtirish (masalan, o'zbek millatidagi “Nonushtaga issiq non va qaymoq yedik” iborasi italyan

tiliga “Abbiamo fatto colazione con cornetto e cappuccino” tarzida tarjima qilinadi).

5. **Umumlashtirish** — ushbu usulda asliyatdagi tor ma'noli, aniq tushunchani kengroq, umumiyroq tarzidagi so'z bilan almashtirib tarjima qilish (o'zbek tilidagi “Unga bir kosa moshxo'rda berishdi” gapini italyan tiliga “Gli hanno dato una ciotola di minestra” kabi tarjima qilinadi. Izoh: tarjimada “moshxo'rda” umumiy qilib “minestra” (sho'rva) so'zi bilan beriladi).
6. **Konkretlashtirish (konkretizatsiya)** — bu asliyatdagi matnni tarjima qilishda keng yoki mavhum ma'noli so'zni aniqroq, torroq ma'noli so'z bilan almashtirish (masalan, “men ovqatlanyapman” — “faccio colazione” (nonushta qilyapman) kabi ifodalanadi).

Milliy-madaniy birliklarni tarjima qilish tilshunoslikda murakkab jarayon bo'lib, u nafaqat tilni, balki madaniyatni ham chuqur tushunishni talab qiladi. Turli tarjima usullari yordamida bunday birliklarning ma'nosi va milliy koloritini imkon qadar saqlab qolish mumkin. Shu bois mazmun, funksional moslik va madaniy kontekst o'rtasida muvozanatni ta'minlash tarjimada eng muhim vazifadir.

Sun'iy intellekt tarjimoni va inson omili tarjimasi.

Tarjimada milliy-madaniy birliklar (realiyalar, frazeologizmlar, maqollar, etnonimlar)ni ifodalash tarjima nazariyasining eng murakkab va nozik jihatlaridan biri hisoblanadi. 2026-yil holatiga ko'ra, sun'iy intellekt (SI) tarjima sohasida inqilobiy tezlikni ta'minlagan bo'lsa-da, inson tarjimoni madaniy kontekstni tushunish va interpretatsiya qilishda hamon ustunlikka ega.

Sun'iy intellekt xulosasi

Sun'iy intellekt (SI) tarjimoni va inson omili tarjimasi hozirgi tarjimashunoslikda ikki asosiy yondashuv sifatida qaraladi. Ular ba'zan o'zaro raqobatlashsa-da, ko'proq bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida rivojlanmoqda. Har ikkala yondashuv tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, biroq ularning imkoniyatlari turli sohalarda turlicha namoyon bo'ladi.

Xususan, milliy-madaniy birliklarni — realiyalar, iboralar va maqollarni tarjima qilish jarayonida inson tarjimonining o'рни alohida ahamiyatga ega.

Chunki bunday birliklar nafaqat lingvistik, balki madaniy, tarixiy va pragmatik bilimlarni ham talab qiladi. Sun'iy intellekt esa asosan statistik ehtimollar va algoritmik modellar asosida ishlagani sababli, ayrim hollarda matnning milliy koloritini to'liq yetkazib bera olmasligi mumkin. Sun'iy intellekt ko'pincha milliy-madaniy birliklarni so'zma-so'z tarjima qiladi (kalkalash usuli), bu esa ma'noning butunlay o'zgarib ketishiga olib keladi. Masalan, o'zbek tilidagi "yuragi orqasiga tortib ketmoq" iborasini sun'iy intellekt "Il cuore è stato trascinato all'indietro" deya tarjima qiladi, lekin ibora italyan tilida o'z ma'nosini butunlay yo'qotadi. Inson tarjimoni esa ushbu milliy birlikni "Mi è saltato il cuore in gola" (yuragim tomog'imga tiqildi) tarzida badiiy noziklikni va milliy koloritni saqlab qolgan holda tarjima qiladi.

SI matnni neytrallashtirishga moyil bo'lib, hissiy bo'yoqlarni hamda kinoyalarni "yutib" yuboradi. Sun'iy intellekt tarjimada stilistik silliqlik va xatosiz natijaga erishsa-da, matndagi madaniy atmosferani ifodalashda insondan ancha orqada qoladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Oshing halol bo'lsa, ko'chada ye" maqoli o'zbek xalqining halollik, xotirjamlik va axloqiy dunyoqarashini ko'rsatadi. Ushbu maqol sun'iy intellekt tomonidan "Se il tuo pilaf è legale, mangialo fuori" tarzida tarjima qilinadi. Matn grammatik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, ma'noda tushunmovchilik yuzaga keladi. Inson tarjimoni esa maqolni italyan tiliga "Chi non ha peccato, non ha paura" ko'rinishida tarjima qiladi, bunda ma'no va hissiy bo'yoq saqlanadi. Sun'iy intellekt tibbiyot, huquq kabi maxsus sohalarda terminlar bilan ishlashda yaxshi natija ko'rsatadi, biroq yakuniy natija uchun baribir inson omili zarur bo'ladi.

Sun'iy intellekt tarjimoni va inson omili tarjimoni o'rtasida qiyosiy tahlil.

Mezoni	Sun'iy intellekt tarjimoni	Inson tarjimoni
<i>Tezlik</i>	Juda yuqori, real vaqt tarjima	Nisbatan sekin
<i>Madaniy moslik</i>	Cheklangan, kontekstni to'liq anglamaydi	Yuqori, milliy koloritni saqlaydi
<i>Maqol/iboralar</i>	Ko'pincha so'zma-so'z tarjima	Ekvivalent va mazmuniy tarjima
<i>Xatolik turi</i>	Kontekst va ma'no buzilishi	Subyektiv yoki insoniy xato
<i>Kuchli tomoni</i>	Katta hajm, tezkorlik	Aniqlik, madaniy va badiiy sifat

Shu bilan birga, sun'iy intellekt tarjimoni katta hajmdagi matnlarni tezkor qayta ishlash va dastlabki tarjima variantini yaratishda samarali vosita hisoblanadi. Inson tarjimoni esa mazmunning badiiy ifodasi, madaniy moslik va stilistik aniqlikni ta'minlashda ustunlikka ega.

Ko'plab zamonaviy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, kelajakda eng samarali yondashuv sifatida gibrid model — ya'ni sun'iy intellekt tomonidan yaratilgan tarjimani inson tomonidan tahrirlash (post-editing) tizimi shakllanmoqda. Bu yondashuv tarjima sifatini oshirish va samaradorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. I. G'ofurov, O. Mo'minov, N.Qambarov. (2012). *Tarjima nazariyasi*. Toshkent.
2. Z. Isomiddinov. (2024). *Tarjima va til*. Toshkent.
3. H.N.Zaynidinov, T.A.Xo'jaqulov, M.P. Atadjanova. (2018). *Sun'iy intellekt*. Toshkent
4. Biagio Goldstein Bolocan. (2017). *Il traduttore*. Milano.
5. <https://researcher.uz>